

פרק 4

"כל ישראל ערביין זה בזה"

בפרק זה נכיר את המושג "סולידריות יהודית".
בעזרת מסמכים היסטוריים נדון בכמה מקרים של סיוע של יהודים ליהודים.
מקרים אלו מעידים שסולידריות יהודית
התקיימה לכל אורך ההיסטוריה ושהיא אינה מכירה בגבולות גאוגרפיים.

בפרק זה שלוש יחידות:

- א. "כל ישראל ערביין זה בזה" – דוגמאות לסולידריות יהודית לאורך ההיסטוריה
- ב. "להציל יהודים עכשיו" – "זרקור על דוגמה לפעילות של סולידריות יהודית בתופת השואה
- ג. פעילויות משותפות בין תלמידים מ"כאן" לתלמידים מ"שם"

"כל ישראל ערביין זה בזה"

סולידריות יהודית

מטרות הפרק

1. התלמידים ילמדו שלאורך הדורות התקיימה עזרה הדדית של קהילות יהודיות אלו לאלו.
2. התלמידים ילמדו שעזרה הדדית וסולידריות יהודית הן ערכים המעוגנים במסורת היהודית.
3. התלמידים יחשו שותפות שותפים ליהודים החיים ברחבי העולם.

מתודה עיקרית

ניתוח מסמכים היסטוריים מתקופות שונות

אמצעים

- עמ' 61-87 בספר לתלמידים
- מפת עולם גדולה מנוילנת ומדגש (מרקר)
- עותקים של המפה שבעמ' 12 בספר לתלמידים (עותק לכל תלמיד)
- מחשב וצג מחשב גדול, או מקרן ("ברקו"), אם רוצים להקרין את הסרטון "השר משה מונטיפיורי"
- **לפעילות העשרה:** עותקים של הנספח שבעמ' 10 בקובץ זה (עותק לכל תלמיד)

מהלך ההוראה

חלק ראשון

פתיחה: קריאת עמוד השער

שלב 1: הדגמת המתודה

שלב 2: עבודה בזוגות. קריאה של מסמך אחד או שניים מהמסמכים ההיסטוריים שבעמ' 62-77.

הערה דידיקטית:

שמונת המסמכים אינם שווים בקושיים. דרגת הקושי מצוינת ליד ההסברים על כל מסמך בהמשך. באופן כללי, מובן שקל יותר לעבוד על תמונה או על טקסט קצר מאשר על טקסט ארוך. חשוב לתת את הדעת להתאמה בין רמת התלמידים לבין המסמכים שהם מתבקשים לעבוד עליהם. עם זאת, רצוי לדון בכל המסמכים בכיתה.

שלב 3: שיחה מסכמת על החלק הראשון ופעילות העשרה (ראו נספח בקובץ זה, עמ' 10).

חלק שני: זרקור

בחלק זה תלמד כל הכיתה לעומק מקרה אחד של סולידריות יהודית – על ניסיונם של יהודים בארצות הברית לסייע ליהודים באירופה בתקופת השואה.

שלב 1: לימוד כיתתי בהנחיית המורה, ואחר כך לימוד בקבוצות קטנות.

שלב 2: שיחה מסכמת על המקרה הנלמד ועל הפרק כולו.

פתיחה – עיקרון הסולידריות היהודית ביהדות

לאחר קריאת הטקסט בעמוד השער, רצוי להתעכב על הביטוי "כל ישראל ערביין זה בזה".

- המילה "ערביין" – כדאי לקשור מילה זו למילים אחרות מאותו שורש – "מעורבות", "התערבות", "להתערב".

- חשוב להדגיש שביטוי זה מופיע בתלמוד. עיקרון הערבות הוא עיקרון עתיק במסורת ישראל ויש לו ביטויים רבים מאוד גם בתורה. למשל, המצווה לסייע לאדם בסכנה: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא, פרק י"ט פסוק ט"ז).

עיקרון זה לא רק מעוגן היטב בספרי הקודש, הוא גם עיקרון חי בקרב יהודים לאורך ההיסטוריה. ביחידה זו נכיר דוגמאות ספורות מתוך אלפי מקרים, שבהם סייעו יהודים ליהודים אחרים שלא הכירו.

המסמך הראשון: יחד נפדה את אחינו השבויים! (1472) – דרגת קושי גבוהה

מסמך זה מציג מקרה שבו התגייסו יהודים מקהילת יהודי פורטוגל ותרמו מכספם כדי לשחרר את יהודי ארזילה שבמרקו שנשבו.

קריאת המכתב

לאחר קריאת המכתב, פסקה-פסקה, כדאי לבקש מהתלמידים לסכם אותו. בכיתות מתקדמות אפשר לציין שאף על פי שאברבנאל אינו כותב זאת בפירוש, המכתב שהוא שולח ליחיאל – יהודי עשיר מפזזה שבאיטליה – הוא בקשה לעזרה: אברבנאל מציין במכתבו שיהודים רבים, בני הקהילות היהודיות בפורטוגל ואברבנאל עצמו, נרתמו למשימה לפדות את השבויים וכבר גייסו כספים רבים. כמו כן, הוא מדגיש שהפרשה לא הסתיימה, וכותב: "כל אדם מישראל השומע זאת, תצלינה שתי אזניו, ויניע בראשו". בזאת אברבנאל מביע תקווה שיחיאל מפזזה יצטרף למשימה ויתרום למאמץ לפדות את השבויים.

על מצוות פדיון שבויים

חשוב להקדיש דיון רחב ומפורט למצוות פדיון שבויים, גם משום שהסוגיה, לצערנו הרב, חוזרת לכותרות בכל כמה שנים. מצוות פדיון שבויים נחשבת במסורת היהודית למצווה בעלת חשיבותה עליונה. התלמוד מכנה את מצוות פדיון שבויים "מצווה רבה" (כלומר, מצווה גדולה. תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא, דף ח' עמוד ב'), ומרחיק לכת בטענה שהשבי קשה ממוות בחרב וברעב. הרמב"ם (רבי משה בן מימון, ספרד ומצרים המאה ה-11) מדגיש עוד את חשיבות המצווה: "אין לך מצווה רבה כפדיון שבויים". לדידו, אדם המעלים עין משבויים "הרי זה עובר... על 'לא תעמד על דם רעך' (ויקרא, פרק י"ט פסוק ט"ז)... ועל 'ואהבת לרעך כמוך' (דברים, פרק י"ט פסוק י"ח)" (רמב"ם, משנה תורה, הלכות מתנות עניים, פרק ח' הלכה י'). ואכן, לאורך כל ההיסטוריה היהודית, גייסו ראשי קהילות יהודיות ברחבי תבל תרומות למען פדיון שבויים. רצוי לבקש מהתלמידים לנסח סיכום קצר של קטע המידע על מצוות פדיון שבויים (בעמ' 63).

מידע משלים: מחירו של שבו

מימים ימימה ידוע שקהילות ישראל אינן חוסכות כל מאמץ לפדות את שבויהן, עד שנתעורר החשש שינצלו חורשי רעה נכונות זו, וידרשו מחירים מופרזים לשחרור השבויים... כנאמר במשנה: "אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם" (משנה, מסכת גטין, פרק ד' משנה ו'). התלמוד הבבלי (מסכת גטין, דף מ"ה עמוד א') מתלבט בשאלה: מהו "תיקון העולם" הנזכר בתקנה? האם הוא שיקול כלכלי, לבל יכבד הנטל הכספי על הציבור?... או שמא שיקול ביטחוני עמד לנגד עיני מתקני התקנה, לבל ייפכו יהודים למטרה מועדפת לחטיפות, כשיראו הפושעים שהיהודים הם "סחורה" טובה ומשתלמת במיוחד, שהרי אחיהם מוכנים לשלם כל מחיר בעד שחרורם?... רוב פוסקי ההלכה, ובהם רמב"ם, הכריעו כדעה שישוד התקנה הוא השיקול הביטחוני. (על פי מיכאל יגודה, דף פרשת השבוע, משרד המשפטים, המחלקה למשפט העברי, גיליון 60, פרשת בשלח).

אולם בפועל כבר בתקופת התלמוד וגם בימי הביניים עודדו הרבנים את פדיון השבויים גם כשהמחיר הנדרש היה מופרז.

(להרחבה ראו מאמרו של הרב דוד גולינקין, "How Far Should Israel Go in Order to Redeem Captives from Terrorist Organizations?", www.us-israel.org/jsource/Judaism/captives).

מידע משלים: מי היה דון יצחק אברבנאל?

דון יצחק אברבנאל נולד בליסבון, בירת פורטוגל, בשנת 1437. אברבנאל היה פרשן מקרא וגם מדינאי חשוב ששירת בחצרות מלך פורטוגל ומלכי ספרד, ולאחר גירוש היהודים מספרד שירת בערי מדינה באיטליה.

בכיתה

לאחר הדיון במצוות פדיון שבויים יש לחלק לתלמידים עותק של המפה שבעמ' 12 בספר, ולהפנות את התלמידים לשאלות בעמ' 63.

שלב 2: עבודה בזוגות על המסמכים ההיסטוריים שבעמ' 64-77

כאמור, כל התלמידים יקבלו עותק של מפת העולם, וכל זוג תלמידים יעבוד על מסמך אחד ועל קטעי המידע הקשורים לו. יש להנחות את התלמידים שבסוף העבודה יהיה עליהם לסכם בעבור שאר התלמידים בכיתה הן את המסמך, הן את קטעי המידע הקשורים לו. אפשר להציע לשלושת הזוגות שסיימו את עבודתם ראשונים להציג את המסמך לשאר הכיתה בצורה של מהדורת חדשות (דברי קריינות באולפן וכתבה על האירועים בשטח).

הערה דידיקטית

המסמכים בעמ' 64 (דונה גרציה) ובעמ' 68 (הברון הירש) הם בדרגת קושי גבוהה קצת יותר משאר המסמכים. לכן, מלכתחילה, רצוי לבקש מתלמידים חזקים יותר לעבוד עליהם, ולעזור להם במידת הצורך.

המסמך השני: אשת חיל (1552) – דרגת קושי גבוהה

◀ רקע היסטורי

רקע היסטורי על האנוסים ומידע משלים הובאו בספר לתלמידים, עמ' 64.

◀ עדותו של סמואל אושקי (Samuel Usque) ושאלות 1-3

■ סמואל אושקי היה בן זמנה של דונה גרציה.
■ לפורטוגל רק שני גבולות – האחד עם ספרד (שאליה לא יכלו האנוסים לברוח, מפני שבשנת 1492 גורשו היהודים מספרד ומאז לא הותר ליהודים לדרוך בשטחה), ושני – הים. לכן נאלצו האנוסים שביקשו לברוח מפורטוגל להתחיל את דרכם בים, ולכן הייתה דונה גרציה צריכה לשחד את בעלי הספינות – שיסיימו להסתכן ולעלות את האנוסים על סיפונם, וגם את פקידי הנמל – שיעלימו עין ויתנו לספינות לצאת מן הנמלים. דונה גרציה סייעה גם בתשלום דמי הנסיעה ובכלכלת האנוסים במשך הנסיעה. על כן נחשבה דונה גרציה בעיני היהודים ל"אלוהים" המוציא בני ישראל מעבדות לחירות. שמואל אושקי משווה אותה גם לנשר. נשר הוא ציפור גדולה ובעלת עוצמה הנושאת את גוזליה על כנפיה. השוואה זו היא גם רמז לפסוק בספר שמות שבו האל מזכיר לבני ישראל כיצד הוציא אותם ממצרים: "אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם וְאֲשָׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׂרִים וְאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי" (שמות, פרק י"ט פסוק ד').

◀ דונה גרציה והתיישבות היהודים בטבריה

כמתואר בספר לתלמידים, דונה גרציה גם מימנה את ההתיישבות היהודים בטבריה.

פעילות העשרה: בנספח שבעמ' 10 בקובץ זה, תוכלו למצוא תצלום של מדליה שהנפיקה עיריית טבריה לזכרה של דונה גרציה. אפשר לצלם דף זה ולחלקו לתלמידים. במדליה נראים:

- דיוקן של דונה גרציה
- תרגום התנ"ך ללדינו שדונה גרציה מימנה ("תנ"ך פררה", על שם העיר Ferrara באיטליה, שבה נעשה התרגום)
- ספינה בים – ציון לספינה שבה נסעו האנוסים שברחו מפורטוגל, או לספינה שהביאה את היהודים לטבריה
- חומת העיר טבריה
- כתובת ובה פסוק מספר משלי: "רְבוֹת בְּנוֹת עֵשׂוֹ חֵיל וְאֵת עֲלִיתָ עַל כַּלְנֶה" (משלי, פרק ל"א פסוק כ"ט). כדאי להבהיר שהביטוי "אשת חיל" משמעו "גיבורה".

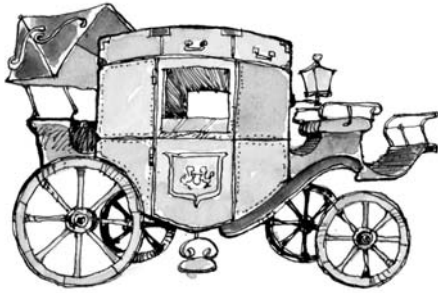

המסמך השלישי: וכל הכבוד לשר! (1860) – דרגת קושי בינונית

סר משה מונטיפיורי הוא דוגמה ליהודי שלא רק סייע בתרומות כספיות, אלא גם השתמש בקשריו ובמעמדו הרם כדי לשפר את תנאי החיים של יהודים בעולם וכדי להציל יהודים שנפגעו משלטונות עוינים או מאוכלוסייה לא יהודית עוינת.

◀ מי היה סר משה מונטיפיורי?

סר משה מונטיפיורי היה יהודי אנגלי עשיר מאוד (1784–1885). מונטיפיורי נולד באיטליה, ומכאן שמו האיטלקי. מונטיפיורי תרם כספים רבים להקמת שכונות חדשות בירושלים, להקמת בתי חולים בארץ וסייע סיוע כלכלי לקהילות יהודיות בארץ ובעולם. בתקופה ההיא היה קשה לנוע בדרכים, המלונות היו מעטים ולעתים הוא אף נאלץ לחנות וללון באוהל. אך גם כאשר היה זקן, המשיך לבקר בקהילות שהיו זקוקות לעזרתו.

◀ על עלילת דמשק (ראו מידע בעמ' 67)

מעניין להציג עלילת דם זו בהקשר כללי יותר: עלילת הדם הראשונה אירעה בשנת 1144 באנגליה, והיסטוריונים מונים יותר מ-150 עלילות דם על היהודים מאז.

◀ השיר "השר משה מונטיפיורי"

בספר לתלמידים מובא הבית השני של השיר "השר משה מונטיפיורי", המתמקד בפעילותו הפוליטית. השיר מדגיש שמונטיפיורי לא היסס להשתמש בכספיו כדי להשיג את מטרותיו. ה"בקשיש" המוזכר בשיר הוא למעשה שוחד. חשוב לציין שבארצות רבות במאה ה-19 מתן שוחד לשוער או לעוזר זוטרי היה צעד הכרחי כדי לסלול את הדרך לאנשים רמי מעלה. במדינת ישראל מתן שוחד הוא עבירה על החוק, אולם יש מדינות ומשטרים שהדבר מקובל בהם עד היום. מונטיפיורי גם התערב למען היהודים בעלילות דם אחרות במרוקו ובהונגריה.

◀ על שאלות 2-3

שאלה 2: בעשרת הדיברות מופיע האיסור לרצוח אדם – הדיבר "לא תרצח". אפשר להוסיף שחוקי הכשרות אוסרים אכילת דם ודורשים הכשרה של הבשר במים ובמלח (או באש) כדי לסלק ממנו את הדם לפני הבישול.
שאלה 3: גם מלכת אסתר ניצלה את קרבתה למלך כדי להציל את היהודים בממלכת אחשוורוש.

בסוף הדיון בעלילת הדם בדמשק אנו ממליצים לרענן את השיעור בכמה דקות של שירה, בעזרת הקרנת סרטון ובו השיר "השר משה מונטיפיורי" בביצועו של יורם גאון (מילות השיר מוצגות בסרטון).

הידעתם?

סר משה מונטיפיורי זכה לחיים ארוכים, הוא נפטר בן 101. לכבוד יום הולדתו ה-99 ויום הולדתו ה-100 נשלחו אליו מתנות רבות כל כך מיהודים בכל העולם, עד שרשות הדואר של אנגליה נאלצה לגייס עובדים נוספים כדי לטפל באיגרות הברכה, במברקים ובחבילות. רכבות מיוחדות הביאו אלפי מברקים שביקשו לברך את סר משה מונטיפיורי. ימי הולדתו היו בעבור משה מונטיפיורי הזדמנות לכבד את מאות עניי העיר היהודים בארוחת ערב ולתרום תרומות לכמה יישובים בארץ ישראל.

המסמך הרביעי: על ספסל הלימודים (1873) – דרגת קושי גבוהה

◀ רקע היסטורי ושאלות 3-1:

הברון מוריס דה־הירש חי בצרפת במאה ה־19 והיה בן למשפחת עשירה ונדיבה. הוא היה בעצמו נדבן גדול, הוא יזם מיזמים יהודיים רבים ותרם להם. במכתב הוא מתאר את תדהמתו כאשר ראה את העוני ואת הבורות של היהודים בתורכיה. הברון מקשר בין העוני לבורות ורואה את התרופה בחינוך הנוער. לשיטתו החינוך אינו רק ערך בפני עצמו, אלא גם אמצעי לשבור את מעגל העוני.

הברון הירש סייע גם ליהודים עניים במזרח אירופה. למשל, כאשר בסוף המאה ה־19 נותרו אלפי יהודים עניים בוויילנה ללא קורת גג בשל שיטפונות, תרם הברון הירש סכומי כסף גדולים לבניית בתי מגורים חדשים.

מעניין להזכיר שהברון הירש יזם תכנית ליישוב יהודים בארגנטינה וראה בה חלק מהפתרון למצוקת היהודים באירופה, אולם רק מעט היהודים היו מוכנים להגר לארגנטינה.

◀ הידעתם? על ארגון כי"ח (כל ישראל חברים)

במאה ה־19 הניע המצב הקשה של היהודים בתורכיה גם את ארגון כי"ח להקים שם בתי ספר יהודיים, כפי שעשה בקהילות יהודיות רבות אחרות, בעיקר במערב אירופה, במרוקו ובארץ ישראל. ארגון זה נוסד בשנת 1860 בצרפת וחרת על דגלו את קידומו של החינוך היהודי־ערכי. באותן השנים הייתה שפת ההוראה בבתי ספר של כי"ח צרפתית.

המסמך החמישי: ממזרח למערב (1881) – דרגת קושי נמוכה

◀ על הכרזה ושאלות 7-1:

שאלות 2-1: המסמך בעמי 70 הוא כרזה המתארת תיאור אידילי את קבלת הפנים של יהודי ארצות הברית את גלי המהגרים היהודים שעזבו את מזרח אירופה (בעיקר, את רוסיה ופולין) והחלו להגיע לאמריקה בשנת 1881.

מימין (במזרח) נראים המהגרים מאירופה. אפשר להבחין בלבושם המסורתי ובעוניים. מולם, משמאל (במערב), נראים יהודים אמריקנים. על פי לבושם המערבי אפשר להבחין שהם מסורתיים פחות ומודרניים יותר; על פי תנוחת הידיים שלהם אפשר להבין שהם נכונים לקבל את המהגרים החדשים ולסייע להם.

שאלה 3: שאלה זו מזמינה את התלמידים לשער כיצד סייעו המהגרים הוותיקים למהגרים החדשים. למשל, סיוע בחיפוש עבודה, במציאת מקום מגורים, בהלוואת כסף וכו'. ראו בהמשך פרטים בעניין זה.

שאלה 4: אפשר להניח שהיותם של היהודים

האמריקנים מהגרים בעצמם, או בני מהגרים, הגבירה את נכונותם לעזור למהגרים החדשים. משום שהכירו את החוויה מקרוב, הם יכלו להזדהות עם המהגרים החדשים, ידעו מהם הקשיים הצפויים ואיך כדאי להתמודד עמם.

שאלה 5: עם זאת, היו יהודים אמריקנים ותיקים שנרתעו מהגעתם של יהודים מ"העולם הישן", שהזכירו להם ולאמריקנים הלא־יהודים את מוצאם "הזר והמיושן". כמו כן, היו שחששו מההשלכות הכלכליות של גלי ההגירה – מתחרות על מקומות עבודה ועל מקומות מגורים וכיוצא ב.

שאלה 6: הים בכרזה אינו רק האוקיאנוס האטלנטי שהמהגרים חצו בדרכם מאירופה לאמריקה, אלא גם סמל למכשולים שעמדו בפניהם במסע עצמו, ואף לפער התרבותי והמנטלי שבין המהגרים החדשים ליהודים שכבר נקלטו בחברה האמריקנית.

שאלה 7: הכתובת העברית "בצל כנפיך תסתירנו" היא ציטוט מן התפילה. כתובת זו מופיעה ליד נשר שהוא סמל ארצות הברית, ומביעה את התקוות המהגרים לקבל חסות והגנה מהמדינה החדשה שאליה הגיעו.

◀ רקע היסטורי: ההגירה הגדולה לארצות הברית

ב-1880 חיו בארצות הברית כ-250,000 (רבע מיליון) יהודים, וארבעים שנה לאחר מכן חיו בה כ-4,000,000 (ארבעה מיליון) יהודים – כלומר, פי 16! חמישה מכל שישה יהודים בארצות הברית היו יוצאי מזרח אירופה. יהודי מזרח אירופה נטשו את ארצות מולדתם עקב המצוקה הכלכלית, הרדיפות והמדיניות האנטישמית של השלטונות. מעטים הגיעו לארץ ישראל ולארצות אחרות. בתקופה זו הגיעו הרוב המכריע, כ-90 אחוזים, מהמהגרים לארצות הברית.

בדרך כלל, התיישבו המהגרים היהודים ממזרח אירופה בערי המסחר, התעשייה והתרבות הגדולות בצפון ארצות הברית ובמערב התיכון (למשל בניו יורק ובשיקגו). המהגרים עבדו קשה לפרנסתם, בתנאים שהיו לעתים בלתי נסבלים. רובם עבדו בענף הטקסטיל, ורבים אחרים עסקו במסחר זעיר.

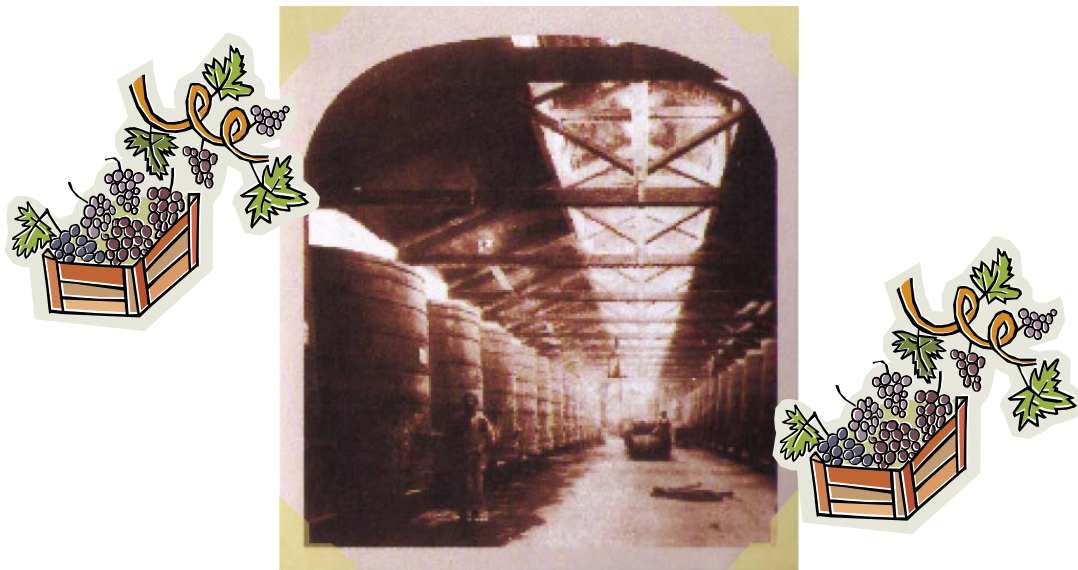
כאמור, לפעמים התביישו היהודי ארצות הברית במהגרים החדשים, מפני שהיו מסורתיים יותר ומודרניים פחות, ואף על פי כן, חשה הקהילה היהודית בארצות הברית אחריות וסולידריות כלפי המהגרים היהודים החדשים. ארגונים אחדים קמו כדי לעזור למהגרים החדשים. אחד החשובים בהם היה HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society) שהוקם בשנת 1889. ארגון זה הקים מעין מקלטים, בתי תמחוי ומוקדים לחלוקת בגדים לנזקקים. הארגון עזר למהגרים בתהליכים הראשוניים בקליטתם בביתם החדש: הם סייעו להם בתרגום מאנגלית, הדריכו אותם בבדיקות הרפואיות שהיו צריכים לעבור ואף עזרו לאתר בני משפחה נוספים בארצות הברית. איתור בני משפחה היה חשוב משום שהמהגרים נדרשו להוכיח שיש מי שיעזור להם בארצות הברית כדי שלא יהיו לנטל כבד מדי על המדינה.

המסמך השישי: לחיים! יקב בראשון לציון (1900) – דרגת קושי נמוכה

כמו הברון הירש, גם הברון רוטשילד היה יהודי עשיר שחי בצרפת והרבה לסייע ליהודים. הברון בנימין אדמונד דה־דה רוטשילד ייסד יקבים בראשון לציון ובזיכרון יעקב כדי שיהודי ארץ ישראל יוכלו לפרנס את עצמם ואף עשה זאת בעילום שם (אף שרבים ידעו מי התורם הנדיב, הוא זכה בכינוי "הנדיב הידוע").

הרמב"ם מנה שמונה דרכים לתת צדקה ודירג אותן. לשיטתו, הדרך הנעלה ביותר לתת צדקה היא להציע עבודה לעני, מכיוון שכך ייפטר העני מן הצורך לפשוט יד.

הברון דה רוטשילד התכוון לנהוג כך בדיוק, אולם הפקידים ששלח ארצה, שבהיותם מומחים לגידול כרמים ולעשיית היין היו אמורים לעזור למתיישבים לנהל את הכרמים ואת היקבים, נהגו עמם ב"החמצת פנים" (כלשון הרמב"ם). למעשה, הפקידים שלטו בהזרמת הכספים ורובם נתנו למתיישבים תחושה שהם נזקקים התלויים בחסדיהם.

הערה: בפרק 2, במהלך עיון בתכנית הטיוול "יחד לרוסיה ולאוקראינה", עסקנו בחיי הקהילות היהודיות ברוסיה ובאוקראינה כיום. עתה נדבר על מצבן של קהילות אלו ואחרות בברית המועצות עד סוף שנת 1989. בשנת 1991 התפרקה ברית המועצות, והרבה מהמדינות שהרכיבו אותה נהפכו במשך השנים למדינות עצמאיות.

רקע היסטורי

המשטר בברית המועצות היה משטר טוטליטרי ששלל מכל האזרחים חירויות בסיסיות, ובהן הזכות להגר מהמדינה. נוסף על הסיבות הברורות הגורמות לאדם לשאוף לעזוב מדינה טוטליטרית, ליהודים בברית המועצות היו גם סיבות אחרות: מצבם החברתי לא היה יציב, האוניברסיטאות הגבילו את מספר הסטודנטים היהודיים ונשללה מהם הזכות לקיים אורח חיים יהודי. שלא כמו האזרחים הסובייטיים האחרים, יכלו היהודים לבקש לעלות ארצה לשם "איחוד משפחות". הם ידעו שאם יצליחו לצאת, מדינת ישראל תקלוט אותם ושהם לא יאלצו לעבור את מסכת המכשולים המשפטיים שעוברים בדרך כלל פליטים המבקשים להשתקע בארץ חדשה. אולם בקשותיהם לצאת נדחו כמעט תמיד. "הסירובניקים" – כך כונו היהודים שבקשתם לעלות ארצה נדחתה – נחשבו בעיני השלטונות וגם בעיני העם הסובייטי חשודים ובוגדים בכוח. מי שביקשו לעלות ארצה נותרו ללא חברים, ורבים מהם איבדו את מקום עבודתם. פעילי העלייה אף נשפטו במשפטים בזויים ובעקבותיהם נכלאו או נשלחו למחנות בסיביר, מהאזורים הקרים שעל פני כדור הארץ, ומכאן כינויים "אסירי ציון". לכן, למרות שאיפתם לצאת מברית המועצות, יהודים רבים לא העזו לבקש אישור יציאה.

על תצלום ההפגנה ושאלות 2-1

יהודי העולם לא נותרו אדישים למצוקתם של יהודי ברית המועצות. יהודי ארצות המערב שחיו בארצות חופשיות נרתמו למשימה, ובהיותם אזרחים שווים בארצותיהם ניהלו קמפיין ציבורי רחב היקף כדי לשכנע את דעת הקהל העולמית בצדקת המאבק לשחרור יהודי ברית המועצות. הם הפעילו לחץ פוליטי על הממשלות בארצותיהן כדי שינקטו סנקציות פוליטיות וכלכליות נגד ברית המועצות עד שתתיר לאזרחיה היהודים לעזוב.

הפעילות למען שחרור יהודי ברית המועצות התחילה כבר בשנות ה-60, בעקבות יוזמה של פעיל יהודי מארצות הברית ושמו יעקב בירנבאום. פעילות זו הניבה פרות, בסוף שנות ה-60 ובתחילת שנות ה-70 הותר לחלק מהיהודים לצאת את ברית המועצות ולעלות לישראל. אולם שערי ברית המועצות ננעלו שוב, ונשארו סגורים ליציאת יהודים עד 1989, כלומר, עוד כעשרים שנה. בתצלום נראים מפגינים בהפגנה שנערכה בדרבן, דרום אפריקה, למען שחרור יהודי ברית המועצות. את ההפגנה ארגנה הקהילה היהודית בדרבן בשנת 1979. הפגנות מסוג זה היו גם בארצות אחרות – בארצות הברית, בצרפת, באנגליה ועוד – בעיקר לאחר פרוסום ידיעות קשות על אסירי ציון ובעת ביקורים של אישים פוליטיים סובייטים בכירים במדינות אחרות. בתצלום נראית גם מפגינה מחזיקה כרזה ובה תמונתו של אסיר ציון אנטולי שרנסקי (המוכר לציבור הישראלי בשמו העברי – נתן שרנסקי, לימים שר במדינת ישראל ויו"ר הסוכנות היהודית). מובן שאין רואים בתצלום את הפעילויות הסמויות שארגנו יהודי ארצות המערב. למשל, היו יהודים שנסעו לברית המועצות כתיירים כדי לבקר את הסירובניקים, לחזק את ידיהם, לספר להם על המאמצים הנעשים למען שחרורם, להביא להם מצות לחג הפסח ולוחות שנה עבריים ולתת להם תחושה שהם אינם לבדם. החוק הסובייטי לא אסר באופן רשמי מגעים עם אזרחים של מדינות המערב, אך למעשה מגעים כאלה נחשבו לפעילות נגד האומה הסובייטית, וקיומם היה כרוך בסכנה: לו ידעה המשטרה החשאית בברית המועצות, הק-ג-ב, על המפגשים היא הייתה עלולה לעצור את היהודים המבקרים, לחקור אותם ולהאשים אותם בכל מיני אשמות (ראו פעילות העשרה). כאמור, בסוף שנות ה-80 הוסר מסך הברזל וגבולות ברית המועצות נפתחו. ואכן, מאז הגיעו לישראל כמיליון עולים מברית המועצות, והם נהיו מיד לאזרחים ישראלים על פי חוק השבות (ראו פרק 6). חלק מיהודי ברית המועצות העדיפו להשתקע בארצות אחרות, ובהן ארצות הברית, ושם סייעו להם הקהילות היהודיות.

פעילות העשרה: בנספח שבעמ' 10 בקובץ זה תוכלו למצוא עדות של יהודי צרפתי שביקר יהודים

בברית המועצות בשנים שישבו מאחורי מסך הברזל, ושיר המבטא את רגשותיהם. אפשר לצלם את העמוד, לחלקו לתלמידים ולדון בשאלה: כיצד סייעו הביקורים האלה לסירובניקים ולשאר היהודים בברית המועצות?

◀ "מבצע שלמה" (1991) – רקע היסטורי

בשנת 1991 קיבלה ממשלת ישראל מממשלת אתיופיה אישור להעלות את יהודי אתיופיה תמורת סכום עתק של 35,000,000 דולר. האישור ניתן יומיים לפני נפילת ממשלת אתיופיה, והיה ברור שהמורדים בממשלה, שעמדו לתפוס את השלטון, לא יכירו בתקפותו ויפסיקו את הטסת היהודים לישראל. לכן מיד עם קבלת האישור החל מבצע הברחה והעלאת היהודים, ובמסגרתו הוטסו ארצה כ-14,000 יהודים ב יממה אחת!

◀ על התצלום שבעמ' 76 ושאלות 4-1

כאמור, היה צריך להעלות כמה שיותר מיהודי אתיופיה לפני שהמורדים בממשלה יעלו לשלטון.

משום כך הורדו הכיסאות במטוסים, והעולים נדרשו להצטופף ולא הורשו לקחת אתם תיקים. הם הגיעו ארצה בלי כל רכוש, אפילו בלי בגדים להחלפה.

מדינת ישראל נדרשה לעזור לעולים החדשים בתחומים רבים: בדיוור, בהקניית השפה בעברית, בחיפוש עבודה, ומשום שהעולים הגיעו מחברה כפרית ומסורתית – גם בהסתגלות לחברה הישראלית המערבית, לטכנולוגיה שלה ולמנטליות שלה.

מבצע העלייה של יהודי אתיופיה בשנת 1991 כונה "מבצע שלמה", משום שעל פי המסורת בני העדה הם צאצאיהם של מלך שלמה ומלכת שבא.

מבצע זה היה המבצע השני להעלאת יהודי אתיופיה. המבצע הראשון "מבצע משה" היה בשנת 1984, והוא נקרא כך על שם ההקבלה בין יציאת בני ישראל ממצרים מעבודות לחירות, לבין העלאת יהודי אתיופיה ממדינה עוינת למדינת ישראל.

◀ "מבצע משה" (1984) – רקע היסטורי

בשנת 1984 סירבה ממשלת אתיופיה לאשר לממשלת ישראל להעלות את יהודי אתיופיה, אך ממשלת סודן התירה לישראל לשלוח מטוסים לשטחה (תמורת כסף רב ובתנאי שהמבצע יהיה סודי). כדי להגיע למטוסים נאלצו 15,000 העולים לצעוד אלפי קילומטרים עד סודן. רבים מתו בדרך. השיר "המסע לארץ ישראל" מתאר את הפרק הזה בתולדות יהודי אתיופיה.

המבצע נפסק לאחר שישה שבועות, כאשר פרטיו נודעו לעיתונאים והדבר התפרסם בעיתוני העולם. בזכות שני המבצעים האלה ("מבצע משה" ו"מבצע שלמה") הצליחה ישראל להעלות ארצה כמעט את כל הקהילה היהודית באתיופיה.

◀ פעילות העשרה

בנספח שבעמ' 10 בקובץ זה תוכלו למצוא את השיר "המסע לארץ ישראל". הבית האחרון בשיר רומז לסירובה של הרבנות הראשית בישראל להכיר ביהדותם של בני העדה האתיופית, שהיו מנותקים משאר העולם היהודי במשך אלפי שנים – הרבנים חששו בעיקר שבני העדה לא קיימו את ההלכות הנוגעות למעמד האישי (הלכות נישואים, גירוש, וגירור) כמקובל בשאר עם ישראל. בנספח תמצאו גם תצלום של המדליה שהנפיקה מדינת ישראל לזכר המסע הרגלי המפרך שקדם להטסת יהודי אתיופיה במבצע משה.

שלב 3: שיחה מסכמת על הנלמד בחלק הראשון ופעילות העשרה

◀ סיכום

אפשר לסכם את החלק הראשון של פרק זה באמירה שהעם היהודי מפוזר בעולם, ואף על פי כן חשו יהודים לאורך הדורות סולידריות כלפי כל הקהילות היהודיות, בכל מקום בעולם. תמיכה זו קיימת גם בימינו.

◀ פעילות העשרה

אפשר לחלק לתלמידים את הדף הנספח, ולשאול אותם לאיזה מקרה מהמקרים שלמדו קשורים המסמכים המופיעים בדף.

המסע לארץ ישראל
מילים: חיים אידיסיס

הִרְחַח מְשֻׁגָּיֵחַ מְעַל,
עַל גְּבִי שֶׁקֶ הָאֶכֶל הַדֵּל
הַמְדַבֵּר מִתְחַתִּי, אֵינְךָ סוֹפּוֹ לְפָנִים,
וְאִמִּי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקֶּטְנִים.

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, לְהָרִים רְגָלִים
מֵאֲמָץ אֶחְרוּן, לְפָנֵי יְרוּשָׁלַיִם.

אוֹר יָרַח, הַחֹזֵק מְעַמֵּד,
שֶׁקֶ הָאֶכֶל שְׁלֵנוּ אֶבֶד
הַמְדַבֵּר לֹא נִגְמַר, וְלָלוֹת שֶׁל תְּנִים,
וְאִמִּי מִרְגִיעָה אֶת אַחֵי הַקֶּטְנִים.

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, בְּקֶרֶב נִגְאֵל
לֹא נִפְסִיק לְלַכֵּת, לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

וּבְלִילָה תִקְפּוּ שׁוֹדְדִים,
בְּסִכּוּן, גַּם בְּחֶרֶב חֲדָה
בְּמִדְבָּר דָּם אִמִּי, הִרְחַח עָדִי,
וְאִנִּי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקֶּטְנִים.

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, יִתְגַּשֵּׁם הַחֲלוּם
עוֹד מְעַט נִגִיעַ, לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

בְּיָרַח דְמוּתָהּ שֶׁל אִמִּי,
מִבֵּיטָה בִּי, אִמָּא אֵל תְּעַלְמִי
לוֹ הִיְתָה לְצַדִּיק, הִיא הִיְתָה יְכוּלָה,
לְשַׁכְנֵעַ אוֹתָם שֶׁאֲנִי יְהוּדִי.

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, יִתְגַּשֵּׁם הַחֲלוּם
עוֹד מְעַט נִגִיעַ, לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, לְהָרִים רְגָלִים
מֵאֲמָץ אֶחְרוּן, לְפָנֵי יְרוּשָׁלַיִם.

- ◀ מסעם של מי מתואר במדליה
- ◀ הזאת ובשיר "המסע של ארץ ישראל"?
- ◀ מה היה הקושי במסע הזה?
- ◀ מה מסמל את ירושלים במדליה?

מצאו לאיזה סיפור ביחידה
קשור כל מסמך בעמוד הזה.

- ◀ מיהי האישה הנראית במדליה?
- ◀ מה מסמלת האונייה?
- ◀ מדוע נראות על המדליה חומות העיר טבריה?

עדותו של אלן רוזנטל, יהודי מצרפת:

"נשלחתי לרוסיה על ידי ארגון יהודי שנאבק לשמירת זכויות היהודים בברית המועצות. הצטרפתי לקבוצה של תיירים צרפתים (לא יהודים) שיצאה לביקור במוסקבה (בירת רוסיה), אבל אני "ויתרתי" על רוב היציאות לאתרי התיירות. למדריכה אמרתי שאיני מרגיש בטוב, ובזמן ששאר הקבוצה ביקרה במוזאונים נפגשתי עם סירובניקים יהודים שכתובותיהם נמסרו לי בצרפת. עדכנתי אותם במצב המאבק למענם ועודדתי אותם להחזיק מעמד. יהודים אחרים שנשלחו על ידי הארגון הביאו לסירובניקים הגדות של פסח וספרים ללימוד עברית. אני לא עשיתי זאת, ובכל זאת פחדתי. חששתי להיעצר על ידי המשטרה הרוסית, ידעתי שיהיה מאוד לא פשוט לעמוד בחקירתם ולא לגלות שמות.

עם זאת, אמרתי לעצמי שחייבים להסתכן, שאני אזרח צרפתי ושבסוף הרוסים יהיו חייבים לשחרר אותי. ידעתי שהסירובניקים מסתכנים הרבה יותר ממני, המשטרה עלולה לעצור אותם, ואם יעצרו יהיה קשה מאוד לשחרר אותם. ואם הם, למרות הכול, רוצים במפגשים האלה שמרוממים את רוחם, איך אני לא אסכים להסתכן ולהיפגש אתם?"

- ◀ תנו כותרת לעדות.
- ◀ את מי פגש היהודי מצרפת?
- ◀ מה הייתה חשיבותם של המפגשים האלה?